

Присяжнюк О. Я.,

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, г. Одесса

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ КАК ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Данная статья посвящена межкультурной коммуникации как культурному и социальному явлению. Социальное межкультурное взаимодействие представляет собой оценку коммуникантами особенностей ситуации в контексте разницы культур и выбора адекватных способов осуществления межкультурной коммуникации. Автор анализирует методологические подходы к исследованию межкультурной коммуникации с позиций социокультурного дискурса. Дано обоснование этапов “культурного шока” в виде этноцентрических и этнорелятивистских подходов.

Ключевые слова: социология культуры, межкультурная коммуникация, “культурный шок”, этноцентрический и этнорелятивистский подходы.

Стаття присвячена міжкультурній комунікації як культурному і соціальному явищу. Автор говорить про те, що соціальна міжкультурна взаємодія являє собою оцінку комунікантами особливостей ситуації в контексті різниці культур та вибору адекватних способів здійснення міжкультурної комунікації. Автор аналізує методологічні підходи до дослідження міжкультурної комунікації з позицій соціокультурного дискурсу. Дано обґрунтування етапів “культурного шоку” у вигляді етноцентричних і етнорелятивістських підходів.

Ключові слова: соціологія культури, міжкультурна комунікація, “культурний шок”, етноцентричний і етнорелятивістський підходи.

The given article is dedicated to intercultural communication as a social and cultural phenomenon. The author states that social intercultural interaction represents communicants' assessment towards the peculiarities of the situation in the context of cultural differences and choice of adequate means within intercultural communication. The article deals with the analyses of methodological approaches to the problems of intercultural communication. The process of “cultural shock” is investigated from ethnocentric and ethnorelative point of view.

Key words: sociology of culture, intercultural communication, “cultural shock”, ethnocentric, ethnorelative.

Определение места межкультурной коммуникации как составной части социологии культуры представляет собой важный и необходимый аспект исследования проблем человеческой жизнедеятельности в эпоху глобализации [6, с. 82], что определяет актуальность данной статьи. Сам термин “культура” насчитывает более 150 определений, описывающих одну из характеристик этого явления. Л.Г. Ионин, обобщив имеющиеся определения: культура есть отличие человека от животного; культуре можно и нужно обучать, т.е. она не является врождённым качеством; культура существует в виде символов как вербальных, так и невербальных [3]. В социологическом исследовании, посвященном анализу культурного развития и функционирования общества, О. Контом, был выведен закон трёх ступеней развития “прогресса духа” – теологической, метафизической и научной; причём каждой ступени соответствовала своя общественная организация [3, с. 160]. В середине XX века появилось понятие репрезентативной культуры как попытка объяснить новые явления социокультурного развития: культура представляет (репрезентирует) все виды идеологий и мировоззрений, влияющих на поведение индивидов, принимающих их пассивно или активно. Все факты общественной жизни, обуславливающие существование индивидов, и есть репрезентативная культура. О. Конт считал ранние стадии развития духа, теологическую и метафизическую, “фиктивными”, полагая, что только научная стадия является позитивной и даёт возможность объективного познания мира [4, с. 68]. Предложенное Ф. Тенбруком понятие репрезентативной культуры означает, что культура не бывает фиктивной, она просто представляет то общество, в котором существует. Это понятие предполагает отсутствие противопоставления культуры обществу; любое явление состоит из социального и культурного аспектов, причём эти аспекты неотделимы друг от друга [14]. Теория О. Конта была основана на методологии объективизма, полагающей наличие объективных фактов общественной жизни, т.е. систем, структур, институтов, выстроенных по определённой модели независимо от мировоззрения и идеологии его членов.

XX в. стал свидетелем возникновения знаменитой теории “понимающей социологии” М. Вебера, базирующейся на культурно-аналитическом подходе, основой которого является изучение индивида как культурного существа, на поведение которого оказывают влияние не инстинкты, не внешние факторы, а субъективный смысл совершаемых им действий. Согласно М. Веберу, “социальным мы называем такое действие, которое по предполагаемому действующим лицом смыслу соотносится с действием других людей и ориентируется на него” [1, с. 42]. Субъективный смысл любого действия представляет собой социальный фактор интерпретации эмпирической реальности этого действия. Тогда общество представляет собой не что иное как культурный продукт, созданный индивидами, а индивид – это культурное общество. Все социологические теории имеют в своей основе два главных подхода – объективистский и культурно-аналитический. Основоположник первого подхода, Э. Дюркгейм, считал, что все социальные явления не зависят от членов общества, являются “вещами”, а предметом изучения является характер взаимодействия социальных структур [9, с. 108].

Культурно-аналитический подход предполагает существование социальных структур как продуктов идей и мировоззрений индивидов, объективных с точки зрения их принятия (понимания) индивидами, причём основной акцент в исследовании делается на понимании субъективного смысла любого социального действия, его мотивации. Именно культурно-аналитический подход является основополагающим, а концепции символического интеракционизма являются фундаментальными приоритетами при исследовании теории и

практики межкультурної комунікації [11]. Основоположник символічного інтеракціонізму, Д. Мид, считав основною своєю теорією визначення поняття міжіндивідуального взаємодіяння, обумовлюючого формування суспільства і свідомість індивіда. В якості основного механізму взаємодіяння він розглядав жест як символ, який має своє значення, причём жесты могли бути вербальними і невербальними. При тождестве значень жестов адресантов і адресатів присутствує успіх акумуляції.

С проблемою акумуляції зв'язано поняття “культурний шок”, яке було запропоновано К. Обергом [12]. В основі культурного шоку лежить конфлікт старих культурних форм з новими, причём под “старими” мають в виду те форми культури, які існують в суспільстві, де проживає індивід, а “нові” форми репрезентують суспільство з іншою культурою [13]. Іншими словами, культурний шок – це конфлікт старого і нового свідомості, або старих і нових значень [5]. Представляє інтерес конфліктологічна модель Ф. Бока, яка пояснює сутність культурного шоку. Він писав, що “культура в самому широкому сенсі слова – це те, із-за чого ти ставишся чужаком, коли покидаєш свій дім” [8, с. 105]. Ф. Бок виділив п'ять способів розв'язання конфліктів, викликаних культурним шоком: 1) геттоїзація, т.е. ситуація, коли індивід або група індивідів в силу релігійних або інших причин створює свою культурну середу в чужому суспільстві з домінуючою культурою (Наприклад, єврейські гетто в чертє осідлості в царській Росії, турецькі, індійські, китайські райони в містах Європи); 2) асиміляція, т.е. повний відмова від своєї культури, впровадження в нову, причём часто асиміляція буває насильственою з боку домінуючої культури також існують численні приклади, коли домінуюча культура не приймає в свою середу “чужих” і створює “невидимі гетто” (така ситуація існує в країнах СНГ, в Західній Європі, Канаді і Америці); 3) проміжний етап в формі культурного взаємодіяння – цей спосіб досягає своєї мети тільки при рівноправ'ї сторін, як приймаючої, так і прибулої культури (наприклад, єврейські емігранти з Східної Європи внесли величезний внесок в розвиток світової мистецтва і кінематографії, створивши Голлівуд); 4) часткова асиміляція, т.е. означаюча успішну акумуляцію в якійсь-то сфері, наприклад прийняття всіх норм приймаючої культури на роботі і здійснення рідної культури вдома, в професійних закладах; 5) колонізація, т.е. нав'язування прибулої культури місцевому населенню; якщо раніше колонізація частіше всього мала результатом геттоїзацію місцевого населення, то в нинішнє час колонізація здійснюється в формі допомоги слаборозвинутих країнам в грошовій формі, в формі будівництва промислових підприємств, навчання студентів, впровадження сучасних технологічних досягнень. Слід зазначити, що колонізація присутствує не тільки в формі допомоги слаборозвинутих країнам, але і шляхом поширення образу життя, прийнятого в більш сильних в економічному і політичному статусі країнах, наприклад, поширення американського стилю життя в Західній Європі.

Слід зазначити, що межкультурна комунікація як соціальне і культурне явище з'явилася тоді, коли люди стали подорожувати. До цього вони не могли оцінювати свою культуру, так як не мали можливості порівнювати. При сприйнятті інших культур людина неминемно стикається з відмінностями в соціальних системах, властивих ієрархія, системах освіти і т.д. Вивчення цих культурних відмінностей послужило основою для створення наук о культурі. Родоначальником дослідження культури вважається Геродот – давньогрецький історик і географ. Він описував інші землі, клімат, географію, народи, їх звичаї. Ці емпіричні дослідження характеризували всі культурологічні дослідження аж до XIX в. Навіть в XVII-XVIII вв., в часи Джеймса Кука, Марко Поло, Фернандо Кортеса, Христофора Колумба, всі описання не мали наукового характеру, так як всі подорожники мали метою завоювання, розширення торгівлі, релігійну пропаганду. Починаючи з XIX в. подорожувати стали з метою дослідження інших культур, що давало можливість розширювати горизонти знання і уявлень про нові форми існування людини. Першими дослідниками культур, т.е. першими спеціалістами по межкультурній комунікації, були І.Г. Гердер і І.Форстер – німецькі філософи і антрополози. Інтересно зазначити, що І.Форстер плавав на кораблях Д. Кука. В своїх щоденниках він досліджував проблеми адаптації людини до оточуючої середі і свідомості індивідом свого “я” через знання “іншого”. І.Г. Гердер представив мету культурологічних досліджень, безпосередньо зв'язаних з проблемами межкультурної комунікації, а іменно: детальне описання культур і їх носіїв; аналіз культурних досягнень в контексті їх адаптації до оточуючої середі; знання “своєї” культури в процесі освоєння “чужої”. Антропологічна модель межкультурної комунікації І.Г. Гердера була проривом в функціонуванні наук, що вивчають культуру, по двом причинам: якщо раніше природне і культурне в людині не було розділено, то тепер природне було протиставлено культурі в формі адаптації до оточуючої середі; знання самого себе через розуміння інших було визнанням рівності всіх людей, що живуть на Землі [2].

Модель І.Г. Гердера стала культурним шоком, свого роду революцією в системі поглядів європейської, християнської цивілізації на соціально-культурне устроєство. Вважається, що перша революція світової зв'язана з геліоцентричною теорією Н. Коперника, друга відбулася після поширення теорій З. Фрейда, а третя революція означала зміщення європейської цивілізації з верховного п'єдестала. Світом кожної культури став виключно і самодостаточним, гідним і необхідним в дослідженні. XIX в. був часом народження систематичних досліджень в соціології, культурній антропології, філософії культури, а разом з ними, з'явилася і межкультурна комунікація як міждисциплінарна галузь соціокультурного знання. Освідомлення наявності “чужих” культур, відрізняються від “своєї”, вважається початком складного багатоступінчатого процесу межкультурної комунікації [10].

Видній спеціаліст по межкультурній комунікації М. Беннетт підтримує думку, що для успіху межкультурної комунікації необхідно виховання межкультурної чутливості [8]. Він створив модель межкультурних етапів комунікації, що характеризує етноцентричний і етнорелятивістський

подходы. Этноцентризм имеет своей основой философию функционализма, согласно которой человечество едино в своих проявлениях; культура также единообразна, а развитие идет от простого к сложному. Согласно этой парадигме “своя” культура является главной по отношению к “чужой”. Этноцентризм означает объективистский подход к исследованию межкультурной коммуникации вследствие игнорирования конкретных социальных условий и межкультурных особенностей в условиях поликультурной социальной действительности. Абсолютистская культурная парадигма не обладает достаточным ресурсом исследования межкультурной коммуникации, особенно в период глобализации, нарастания миграции и социокультурных конфликтов вследствие конфликта культур [13].

Этноцентризм предполагает доминирующую роль “своей” культуры в процессе межкультурной коммуникации и реализуется на уровне: отрицания существования любой “чужой” культуры, проявляющейся в геттоизации и сегрегации. Примером могут служить так называемые места компактного проживания выходцев из Африки в Западной Европе либо отрицание европейской культуры со стороны жителей стран Ближнего Востока (Иран), индейские резервации в Канаде и США. Этап отрицания предполагает проведение межкультурных встреч разного рода для формирования общего восприятия как базовых культурных ценностей, так и культурных различий без осуждения. В противном случае очень часто наступает этап защиты и диффамации, когда уже осознание культурных различий может вызвать защиту своих культурных особенностей и негативные эмоции по отношению к чужой культуре на уровне индивидов, групп, этносов, цивилизаций. Этот этап характеризуется проявлением чувства превосходства своей культуры (превосходство “белой” расы над “жёлтой” и “чёрной”, европейской цивилизации над восточной) и враждебности к чужой культуре, которое может принимать экстремальные формы (фашизм, национал-социализм, апартеид, движение “бритоголовых”).

Этнорелятивистское восприятие межкультурных различий уходит корнями к символическому интеракционизму как теории межличностного взаимодействия, структурирующей основные проблемы межкультурной коммуникации, а именно: существование культурных различий является позитивным фактором в случае совпадения мнений (значений) символов (жестов) представителей различных культур. В процессе межкультурной коммуникации с участием многих индивидов (групп) происходит соединение этих значений в единую точку зрения, которую Д. Мид называл “установкой обобщенного другого”. Признавая наличие культурных различий в поведении, языке, невербальном общении, индивид принимает установку на объективное существование различных культурных вариаций.

Для адекватного понимания чужой культуры индивид должен адаптироваться к ней, т.е. идентифицировать мир её объектов; идентификация должна осуществляться в терминалах значений, которые имеют объекты в глазах членов групп. Более того, в процессе адаптации индивид осознаёт постоянные трансформации значений в зависимости от изменения ситуаций [7]. Изменчивость социальных ситуаций характеризует символический интеракционизм в отличие от акцента на жесткую структуру и застывшие функции, характеризующие структурно-функциональный подход к проблемам межкультурной коммуникации, проявляющийся в этноцентристском видении межкультурной коммуникации.

В процессе принятия роли “другого” индивиды эмпатийно воспринимают чужую культуру, что требует определенного уровня лингвистических и экстралингвистических знаний как основы формирования межкультурной компетенции. В процессе адаптации и проявления эмпатийности представители вступают в межкультурную коммуникацию. Это межкультурное взаимодействие представляет собой разновидность социального взаимодействия, т.е. совокупность действий представителей разных культур, имеющую целью генерацию реакции партнёра по общению. Другими словами, происходит обмен сопряжёнными действиями, которые предполагают возобновляемость и интерес к ответным действиям [12].

В процессе межкультурного социального взаимодействия эмпатия переходит в стадию признания плюрализма культур в виде позитивного восприятия культурных различий. Плюрализм возможен в результате тесных социальных связей коммуниканто-прямых /косвенных, односторонних /многосторонних, формальных/ неформальных. Например, чтение литературы на иностранном языке с целью расширения кругозора, эрудиции, повышения профессионального уровня – косвенная социальная связь; проведение деловых переговоров – прямая социальная связь; процесс обучения – многосторонняя социальная связь; отношения субординации в армии – формальная социальная связь и т.д.

Социальное межкультурное взаимодействие осуществляется при помощи символов (вербальных, невербальных, паравербальных), общее значение которых является необходимым условием его осуществления, причём стадии адаптации, эмпатийности и плюрализма сменяются взаимной интеграцией, сопровождаемой контекстуальной оценкой. Эта стадия характеризуется тем, что формируется универсальная межкультурная личность, способная к осознанию и принятию межкультурной социальной реальности, выбору поступков, адекватных социокультурному контексту с учётом пространственно-временных параметров коммуникации. Данный процесс представляет собой оценку коммуникантами особенностей ситуации в контексте разницы культур и выбор адекватных способов осуществления межкультурной коммуникации.

Литература:

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – Изд-во: Прогресс, 1990. – 809 с.
2. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
3. Ионин Л. Г. Социология культуры. – Учебное пособие для вузов / Л. Г. Ионин. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 427 с.
4. История буржуазной социологии XIX– начала XX века / под ред. И. С. Кон. – М. : Наука, 1979. – 344 с.

5. Adler P. The Transitional Experience: an alternative view of culture shock / P. Adler // *Journal of Humanist Psychology*, 15. – 1975. – Pp. 13-23.
6. Berking H. Kultur-soziologie. Mode and Method / H. Berking. – Warburg, 1989. – P. 82.
7. Blumer H. Sociological implications of the thought of J. H. Mead / H. Blumer // *American Journal of Sociology*. – Vol. 71, № 5. – 1966.
8. Culture Shock. A reader in modern cultural anthropology // ed. by Ph. Bock. – New York, 1970. – P. 105.
9. Durkheim E. Les formes elementaries de la vie religieuse / E. Durkheim. – Paris, 1912. – 145 p.
10. Griffiths D, Winstanley D. Learning Shock – The Trauma of Return to Formal Learning / D. Griffiths, D. Winstanley // *Tanaka Business School Disc-n papers*, 2004. – [<http://www3.imperial.ac.uk/pls/portallive/docs/1/40419>].
11. Oberg K. Culture Shock Adjustments to New Cultural Environment / K. Oberg // *Practical anthropology*. – № 7. – 1960. – Pp. 177-182.
12. Oberg, K. Cultural Shock: adjustments to new cultural environments / K. Oberg // *Culture Shock – Causes, Consequences and Solutions: The international experience*. – 2003 // [<http://www.grin.com/en/fulltext/bwh/23471.html>]
13. Petersen P. The five stages of culture shock: critical incidents around the world / P. Petersen. – Westport, Connecticut : Greenwood Press, 1995. – 192 p.
14. Tenbruch F. H. Representative Kultur / F. H. Tenbruch // *Sozialsbrukt und Kultur*. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1990. – 380 p.